

морской стихии. В статье также сделан краткий обзор критических статей, посвященных исследованию повести.

Ключевые слова: море, пират, мировоззрение, романтика, приключения.

Summary

The article is dedicated to analysis of the romantic side of the sea adventures in Yuri Shovkoplyas' first story "The spring over the sea". The images of the main characters, which world outlook inseparably connects with the sea, are studied; and the specific of creation of the atmosphere of romance and adventures are studied, the problems and themes are analyzed. The main attention is dedicated to analysis of the character of pirate Kivai, who is the reflection of the sea element. The short review of critic articles, which are dedicated to the analysis of the story, was done.

Keywords: sea, pirate, world outlook, romance, adventures.

УДК 821.161.2.09:821(430)

Сгорова Ю.М.,

аспірантка,

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

РОМАНТИКА МОРСЬКИХ ПРИГОД У ПОВІСТІ РАДІЯ ПОЛОНСЬКОГО “ДОПОМОЖІТЬ БОГОВІ МОРІВ”

Море з незапам'ятних часів вабило до себе людину. Море було частиною буття, воно одночасно лякало і притягувало своєю красою, силою і непередбачуваністю. Корені морської тематики походять з міфів. Уже в античній літературі звучить тема боротьби людини з океаном: Одісей кидає виклик грізному володареві морів – Посейдонові.

Образна символіка такого видатного твору Давньої Русі як “Слово о полку Ігоревім” тісно пов'язана з морською стихією. До нього зверталось багато російських поетів XIX століття: О. Пушкін (“До моря”, “Згасло денне світило”), В. Жуковський (“Море”), М. Лермонтов (“Гроза”, “Вітрило”, “Моряк”), Ф. Тютчев (“Море та круча”, “Сон на морі”) та ін.

Образ моря зустрічається у романтичних творах Д.Г. Байрона (“Корсар”, “Паломництво Чайльд-Гарольда”), С.Т. Колріджа (“Старий моряк”) та ін. Це все зразки лірики, проте художня проза також не пройшла повз морську тематику. Образ моря зустрічається у творах В. Скотта (“Пірат”), Д. Дефо (“Життя і дивні пригоди мореплавця Робінзона Крузо”), Д. Свіфта (“Подорожі Гулівера”).

До представників мариністики в українській літературі можна віднести Т. Шевченка (поема “Гамалія”), Лесю Українку (цикл “Кримські спогади”, О. Влизька (“Дев'ятий вал”), Ю. Яновського (роман “Майстер корабля”) та ін.

Небайдужим до романтики морських пригод був і Радій Полонський. З-поміж епічних творів письменника вагоме місце займає повість “Допоможіть Богові морів”, яка, за визначенням Радія Полонського, є мариністичним твором [2, 2], дія якого

відбувається на борту підводного атомного крейсера, що належить одній з капіталістичних країн.

Спробуємо простежити романтику пригод у названому творі письменника.

Мариністичний твір Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” написаний у Коктебелі, де письменник перебував у будинку Літфонду на відпочинку влітку 1962 року. Тут море постає як мрія, як далеке й уже неможливе щастя. Для автора море – поєднання реального та ірреального, простір, у котрому здійснюється те, що не можливе на березі.

Часопросторова єдність у повісті Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” різноманітно осмислена автором і втілена в оригінальні образи, зокрема й морські. Картина простору супроводжується спробою розгадати загадку його стосунків із часом. Осмислення часу унаочнено просторовими образами. У метапросторі твору море посідає особливе місце, воно перебуває на межі просторових складників – реального і ірреального, часового і позачасового. Образ моря у творі присутній як реальний та ірреальний спогад, як картина натур-простору і як складник філософської картини світу.

У повісті “Допоможіть Богові морів” відбувається розвиток образу моря, який проявляється в різних площинах художнього простору, втілює спогади, думку, нюанси почуттів, прояви підсвідомості, враження, передчуття. Докладно описано морську стихію, удари хвиль об камінь. Мариністика розпочинається й завершується казкою. В описі моря акцентовано на дієсловах: *хвилі клекоплять і плещуть, котять, сиплють синій блиск, обливають білий шумом*. Колористику морського пейзажу подано в синій, білій, срібній барвах. У метафориці переважає оживлення моря: *води бурхливо рвуться, хвилі мають срібні гриви, море прагне зворушити, збудити місяць* [7, 104].

Радій Полонський у творі не вдається до якихось особливих композиційних хитрощів, на наш погляд, проблеми, які порушує письменник, – земні, ті, що тривожать сьогодення. Письменник міркує над покликанням людини, прагне піднести людину на високість, показати ту глибину і велич духу і дії, на котрі вона здатна, розкрити ці можливості у вчинках і думках, у спрямуванні людського життя.

Образ безпритульного моря, яке зникло-залишилося, тривожить автора. Загадка часу та смерті спільна для всього і всіх, хто існує у просторі, а значить, раніше чи пізніше йде з нього, йде, щось лишаючи по собі у невидимій площині місцевості.

Своєрідність повісті Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” визначається її сюжетом, побудованим на гострому конфлікті між Капітаном засекреченого крейсера “Нарвалу” та його Старпомом. Цей художній конфлікт, створений письменником як енергоносію художнього світу, має в собі “зародок” авторського світобачення, естетичну мотивацію всіх компонентів твору [1, 382]. Класифікаційно цей конфлікт є за ознакою “грані духовного світу” (конфлікт між обов'язком і честю), оскільки полягає у протистоянні юнацького максималізму досвідченій життєвій мудрості.

Зав'язкою драматичної повісті є сигнал SOS, який лунає з паротурбінного пасажирського лайнера "Посейдон", що йде на дно внаслідок вибуху котла. Сорок чотири доби не бачать неба підводники "Нарвала", але життя на човні іде чітко, розмірено, спокійно. Ще кілька годин – і, досягнувши квадрата 72-альфа, "Нарвал" зробить навчальний ракетний залп по визначеній цілі. Після нього човен може повертатись на базу, а члени екіпажу матимуть право мріяти про відпустки, зустрічі з рідними, коханими. Море – невід'ємна частка художнього простору митцевої картини світу, як її складник воно художньо втілює думку автора про межі та їх відносність у часі і просторі, про непереборність законів природи, про єдність світобудови та загроженість її мешканців та інші філософські концепти. Море входить також у внутрішній простір героя і стає його часткою, яка уособлює мрію, рятунок від самотності і сірої буденщини, свободу, відкритість природного середовища на протигагу неволі. Автор іронічно спостерігає вплив морської стихії на пригоди внутрішнього "Я".

Але море є море, воно і лагідне, й підступне, повне таємниць і несподіванок, воно підготувало ще один жорстокий сюрприз. Тоне пасажирський лайнер "Посейдон", триста пасажирів у небезпеці. Гине в такому місці, куди не встигне на допомогу жодне судно, крім "Нарвала". Але якщо човен спливе, він розшифрує своє місцеперебування й завдання не виконає.

Автор на тлі насиченої фабули (хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі) простежує рух душі героя, людини нелегкої долі, гордої й скептичної [1, 705]. Тож і розвиток дії тут, плинучи двома річищами, – внутрішньо-психологічним і зовнішньо-подієвим – працює у загальному сюжеті.

Для головного персонажа повісті "Допоможіть Богові морів" Капітана знехтувати наказом – все одно, що стати військовим злочинцем, самому наразитись на суворе покарання. Пройти повз потопуючий корабель – означає вчинити злочин проти совісті, відштовхнути руки жінок і дітей, які простягнуті по допомогу.

Що таке обов'язок, патріотизм, героїзм, людяність, врешті, людське життя? Ось, які питання повинні вирішувати командир корабля і його помічник за кілька коротких хвилин. Вирішувати не словами, а дією. На що ж зважиться командир, яка буде його воля? За таких обставин і відбувається наше знайомство з героями повісті Радія Полонського "Допоможіть Богові морів". Драматизм повісті визначається і ситуаціями, і поведінкою героїв, і розвитком дії та способом вирішення конфліктів. Морський пейзаж у повісті Радія Полонського "Допоможіть Богові морів" виконує не лише естетичну функцію, але і сприяє розкриттю образів героїв, їх душевних якостей, допомагає авторові дати психологічну характеристику персонажів, тісно пов'язаних з морською стихією. Сприяє розкриттю характерів дійових осіб, через призму сприйняття природи героями відбивається їх світогляд. Окрім цього, образ моря є образом-символом, адже образ моря символізує життя і свободу, з морською стихією порівнюється людська душа.

Море – це переважно паралель щодо іншого, головного у змісті повісті явища, чимось близького до авторського море-відчуття і море-розуміння. Також море – це образ, що втілює філософську думку митця, передовсім його розуміння часу.

З допомогою зазначеного образу Радій Полонський виразив передвідчуття смертельних миттєвостей, часу, коли людина переходить за грань простору життя у простір мертвих.

У творі названо простір, який єднає доквілля живого і мертвого, – море. Вічний шум моря чути в обох світах. Мариністика пера Радія Полонського набуває нові риси: саме в морі життя “заступає” у смерть і смерть “заступає” в життя.

Автор прагнув вийти за межі традиційних для літературної мариністики мотивів; уважно приглядаючись до нового для себе простору, передавав своє неповторне його сприйняття.

Вагоме місце у композиції будь-якого твору займає його назва, зокрема, назва повісті Радія Полонського є символічною. Автор сміливо використовує античні мотиви, образи, зокрема образ Посейдона.

За В.І. Пащенко, Посейдон (Нептун) – брат Зевса, володар морів та океанів, покровитель мореплавства та конярства. Його атрибут – тризуб у руці [6, 39].

Проте, на наш погляд, письменник по-новому трактує образ Посейдона, використовуючи алегорію: Бог морів, ім'я якого “Посейдон”, потребує людської допомоги. Бог водної стихії став її жертвою, заложником рішення, яке залежить від людини: *“Я мислячий гвинтик, коли ваша ласка, вчителю. Хоча б у тій мірі, щоб розуміти значення своїх дій. Аби я сплив усупереч наказу, я б порушив дисципліну. Але коли б я сплив на “Нарвалі”, я б показав світові наш крейсер, а це вже більше від порушення. Воєнний злочин – ось що”* [7, 93].

Конфлікт твору підсилюється перебуванням на протилежних полюсах учителя (Старпома) та його колишнього учня (Капітана). Уже початок драматичної повісті викликає цілу гаму людських почуттів, оскільки у ній йдеться про справжню життєву дилему між військовим обов'язком та власне людською моральністю.

Трагізм долі Капітана здатен вабити до себе сучасника, який усвідомлює всю складність вибору між сумлінням та військовим обов'язком. Ця тема вірності обов'язку та зрада власної моральності, розкрита Радієм Полонським у другій половині ХХ століття, є актуальною і злободенною.

Трагедійність внутрішнього конфлікту героїв драматичної повісті “Допоможіть Богові морів”, глибокий психологізм, проникнення в найпотаємніші куточки людської душі – все це засоби, що передають високу напругу психіки героїв, велику напругу часу. Капітан є в'язнем власного жаху: *“Я б не хотів стати державним злочинцем і не хотів загинути передчасно”* [7, 93]. Його антиподом є Старпом, для якого *“військова тюрма – це ще не загибель!..”* [7, 94].

У ході розгортання сюжету автор ретроспективно показує два протилежні образи, два суперечливі прояви ментальності – людину вірну військовому обов'язку (Капітан – заувага наша – Ю. Є.), що розкривається в діях, вчинках і помислах, і

людину, для якої моральність є життєвим кодексом (Старпом), тому одразу не помічаєш справжнього героя, який є не лише людиною роздумів, а й людиною дії.

Море у Радія Полонського стає символом життя, освітлене сонцем, воно дарує надію. Але море тут також символ року, від якого не піти. Море – арена, на якій розігруються пристрасті.

Автор наділяє море характером, забарвлює його настроєм. Діалог із морем дається не кожному. Лише Старпом та Сержант мають унікальну можливість розуміти море та спілкуватися з ним.

Бунтуюча, демонічна душа Сержанта дійсно подібна до моря, що хвилюється; пориви душі головного героя споріднені морським хвилям в бурю, а глибина почуттів Сержанта, який на крейсері працює радистом може дорівнювати морським глибинам, “нескінченності” морської стихії.

Це саме йому і таким як він належить вислів: *“Твоя доля в твоїх руках”* [7, 97]. У цьому вислові проявляються своєрідні риси фатуму, які притаманні радистові. За “Великим українським тлумачним словником”, фаталіст – людина, що вірить у наперед визначену, невідворотну долю, у фатум [1, 707].

Творчому методу Радія Полонського притаманне використання такого прийому як ретроспекція. Використаний він для того, щоб Капітан за допомогою спогадів Старпома усвідомив, що іноді краще пожертвувати меншим заради більшого, як це зробив адмірал-три, ідеал та побратим Старпома, який ціною двох життів порятував сотню членів екіпажу від вірної загибелі.

Є в повісті й такі герої, які не заходять до кают-компанії, не стоять на вахті і не ходять по відсіках човна. Це люди-спогади, люди, які живуть лише в думках дійових осіб. Такою є дівчина з екзотичним прізвиськом “Кактус”, яка є коханою Капітана. Його недремна совість, кидає пекучі слова правди: *“Кожен уміє бути благородним з чужої кишені”* [7, 98].

Такі донька і дружина Старпома, до них звернуті слова його прощального листа, написані двадцять років тому у сталевій труні, на яку нерідко перетворюється для підводника його плавучий дім.

Такий, врешті, адмірал-три, бойовий друг Старпома. Людина в його уяві – лише гвинтик у жорсткій воєнній машині.

Усі вони створюють атмосферу доби, надають дії багатоплановості і все ж залишаються скоріше опонентами або співниками у суперечках, ніж живими людьми, проте, за нашими переконаннями, це збіднює і самих героїв, і, певною мірою, повість у цілому.

На наш погляд, образ дівчини, яка асоціюється з колючим кактусом і до якої за порадами звертається Капітан, є символічним. Кактус не випадково вміє розмовляти – це голос совісті Капітана, яка ще не покинула його: *“Думати одне, а робити інше – ну, це все одно, що бути хоробрим у думці, а боягузом насправді”* [7, 98]. Голос совісті неодноразово нагадує про себе, коли Капітан робить невірні вчинки: *“Капітан зробив рукою рішучий жест – і наколовся долонею на кактусові колючки”* [7, 113]. Прикро усвідомлювати, що цей життєвий двобій програє совість:

"Низька підлість – торгуватися з власною совістю, – кривлячи губи, видавив із себе Капітан. – На "Нарвалі" вирішую я, і це моя доля. Якщо цим людям судилося загинути – хай гинуть" [7, 117].

Нас вражає, що лише одна секунда вирішила долю трьохсот людських життів пасажирського лайнеру "Посейдон". Крапку поставлено, лишається зробити одне – змусити голос сумління мовчати: *"Капітан підніс горщечок до обличчя (з кактусом – заувага наша – Ю. Є.) та нараз випростався і жбурнув його в куток" [7, 128].* Голос сумління знищено та лишилась доля, яка неодмінно нагадає про себе, як це сталося з Клодом Ізерлі та капітаном-лейтенантом Швігерем, які є справжніми героями для Капітана. Зовсім не випадково Радій Полонський ввів до твору образ Сержанта, який є месією й пророкує майбутнє Капітана, прохаючи пригадати долю його кумирів: *"Хто такий Клод Ізерлі – я знаю, це той льотчик, що скинув атомну бомбу на Хіросіму. Його зараз тяжко мучить совість. Він страждає на манію спокути" [7, 119].* Доля іншого також трагічна, капітан-лейтенант Швігер був командиром німецької субмарини У-20. Під час першої світової війни він потопив пасажирський лайнер "Лузітанія", на борту якого було понад тисячу пасажирів. Про подальшу долю капітана-лейтенанта Швігера ми дізнаємось з діалогу між Старпомом та Сержантом:

- *А його не переслідувала ... манія спокути?*
- *Ні. Його невдовзі потопили самого [7, 123].*

Вони виконали свій військовий обов'язок, заплативши за нього дорогою ціною – ціною власного сумління. Кожен з них мріяв бути героєм перед своїм командуванням та доля визначила їм інший шлях – шлях спокути і каюття.

На наш погляд, на Капітана чекало таке б безрадісне майбутнє, якби не порятунок з того боку, звідки на нього навіть не розраховуєш. Сержант-радист, пустун і жартівник, з веселою усмішкою на устах цей гігант з обличчям учня початкової школи розповідає всілякі байки з родинного життя і хоче запевнити начальство, що відвертість – то розкіш, яку не може дозволити собі *"бідна людина та ще й без чинів" [7, 117].*

Саме він, Сержант, бере на себе те, на що не міг наважитись Капітан, на що не мав права Старпом. Хлопець подає відкритим текстом радіограму про загибель "Посейдона". Тепер винесено у широкий ефір таємницю "Нарвала". Отже, нема більше таємниці. Командування змушене перед лицем громадськості обірвати свою жакливу гру, надіти маску гуманізму й порядності. "Нарвал" одержує наказ рятувати людей.

Сержант знав, що робив. Він зважив, що одне життя, якщо це навіть твоє власне, варте трьохсот інших. Автор не розповідає нам, як саме Сержант дійшов такого висновку, що думав і з ким прощався, тримаючи пістолет біля скроні. Все це залишилось "поза кадром".

Цей наївний, сором'язливий хлопець ціною власного життя рятує від загибелі Бога морів. Він повною мірою усвідомлював, яка в нього місія, розумів, яке на нього чекає покарання, та людські цінності та орієнтири для нього вагоміші, ніж статут:

“Людина інколи робить більше, ніж їй велить обов’язок. Якщо тільки це людина, а статут не забороняє бути людиною <...>” [7, 120]. Рішення Сержант приймає ніби самостійно. Але, якщо вдуматись, то й від імені екіпажу, а також від імені мільйонів людей, які не виголошують промов, не беруть участі у парламентських дебатах. Цей не визнаний командуванням герой між каторгою і розстрілом обрав третє – самогубство.

Це саме та сила, на яку спочатку не розраховували ні командир корабля, ні його помічник. Це – сила, в руках якої справжня зброя. Аби люди знали, проти кого її спрямувати, то усвідомили б, що ми самі в змозі допомогти собі. Ось до якого висновку приводить нас автор.

Образ Сержанта у творі доповнюється образом моря і злитий з ним воєдино. Море служить фоном для дій героя. Нерозривно пов’язаний з виглядом Старпома і образ корабля, який виступає в романі, як самостійна жива істота, що веде постійну боротьбу з морською стихією. І море, і корабель у повісті Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” виступають як символічні образи боротьби за свободу і незалежність.

Отже, письменник гостро виступає проти озброєння та підготовки до війни, зображуючи своїх співвітчизників, прагне піднести людину на високість, показати ту глибину і велич духу і дії, на котрі вона здатна, розкрити ці можливості у вчинках і думках.

На наш погляд, Радія Полонського, якщо згадати його попередні твори, взагалі приваблюють незвичайні обставини, гострі моменти, в житті людини, які дають можливість яскраво і найповніше розкрити характери героїв.

Виходячи з вище сказаного, ми можемо зробити висновок, що в повісті Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” образ моря служить для розкриття внутрішнього світу героїв, для передачі їх почуттів і переживань. Образ моря в цьому творі – образ-троп, Радій Полонський порівнює з морською стихією душі своїх героїв. Цей образ стає символом душі Сержанта, хоча й бунтівної, проте лагідної до людини, що потребує допомоги.

Хоча образ моря у Радія Полонського присутній лише у повісті “Допоможіть Богові морів”, проте водна стихія – одна з улюблених не лише у героя твору, адже ми всі, хоч би в якому просторі не перебували, пливемо в часі.

Мариністична картина, створена Радієм Полонським у повісті “Допоможіть Богові морів”, побудована за законами естетики, краси: автор описує свою історію вишуканою, яскравою, виразною мовою, використовуючи при цьому епітети, метафори, порівняння, інверсії; майстерно створеним сюжетом, портретами, пейзажами, монологами й діалогами героїв [4, 10].

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / [упоряд. Т. В. Ковальова]. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Висоцька Н. Допоможіть собі, люди / Н. Висоцька // Літературна Україна. – 1966, 16 серпня. – № 53. – С. 4.

3. Літературна Харківщина : довідник / [за заг. ред. М. Ф. Гетьманця]. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Х. : Майдан, 2007. – С. 221–222.
4. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – 624 с.
5. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури / В. І. Пахаренко. – К. : Генеза, 2007. – 296 с.
6. Пащенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пащенко. – К. : Либідь, 2001. – 718 с.
7. Полонський Радій Федорович. Допоможіть Богові морів / Р. Ф. Полонський. – К. : Дніпро, 1969. – С. 81–127.

Анотація

У статті розглядається розвиток в літературі такого поняття як маринізм та встановлюється приналежність повісті Радія Полонського “Допоможіть Богові морів” до цієї категорії. Проаналізовано композицію художнього твору як єдиного цілого, з’ясовано інтегральний взаємозв’язок усіх його складників. Визначено аналітичні і синтетичні дефініції образу моря як невід’ємної частки художнього простору митцевої картини світу.

Ключові слова: мариністика, композиція, змістова форма, сюжет, конфлікт, дефініція.

Анотация

В статье рассматривается развитие в литературе такого понятия как маринизм, определяется принадлежность повести Радия Полонского “Допоможіть Богові морів” к этой категории. Осуществлен анализ композиции художественного произведения как единого целого, выяснена интегральная взаимосвязь всех его составных частей. Установлены аналитические и синтетические дефиниции образа моря как одной из основных составляющих художественной картины мировоззрения писателя.

Ключевые слова: маринистика, композиция, содержательная форма, сюжет, конфликт, дефиниция.

Summary

In the article considered such literature concept as marinism. Belonging is determined to lead Rادی Polonskiy “Help the God of the seas” to this category. The analysis of composition of artistic work is done as single unit, integral intercommunication of all his component parts turns out. Established analytic and synthetic definition of sea character are certain, as inalienable part of artistic picture of the world.

Keywords: marinism, composition (arrangement, contexture), meaningful form, plot, conflict, definition.

УДК 621.161.2

Кицак Л.В.,
аспірант,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

КРИМІНАЛЬНИЙ СЮЖЕТ У МОРСЬКОМУ ІНТЕР’ЄРІ (НА ПРИКЛАДІ ДЕТЕКТИВУ “ЧОРНА АКУЛА В ЧЕРВОНІЙ ВОДІ” С. СТЕЦЕНКА)

На жаль, детективний жанр, передусім української літератури, тривалий час не був у полі зору вчених. Коли в зарубіжній критиці можна назвати імена маститих